

УДК 368: (094.9)

Я. Ф. МЕДВІДЬ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 1(24), с. 270–275

Досліджено становлення нормативно-правового забезпечення страхування як виду господарської діяльності в Україні.

У сучасних умовах серед важливих питань, що постають перед суспільством і державою, за умов розвитку ринкових відносин, приватизації державної власності, поширення підприємницької діяльності, скорочення частки державних структур у покритті збитків, пов'язаних із виробничою діяльністю чи з інтересами громадян, потреба у страхуванні зростатиме, а у сферу страхових відносин втягуватимуться нові об'єкти й суб'єкти.

Процес визнання України державою з ринковою економікою забезпечує істотне зростання ролі страхування в суспільному відтворювальному процесі. При централізованій системі управління народним господарством страхова діяльність не могла посісти належного їй місця в економіці країни і суспільних відносинах. Розширення ринкових відносин підвищує роль і значення страхової діяльності не лише в державі, а й у господарській сфері, і тому страхування слугує важливим чинником стимулювання виробничої активності та створює нові стимули зростання продуктивності праці.

У процесі життєдіяльності людина постійно перебуває під впливом різноманітних шкідливих факторів: хвороб, нещасних випадків, дорожньо-транспортних пригод, стихійних лих тощо. Разом

з тим у житті людини можуть мати місце певні події, які не носять шкідливого характеру, але з настанням яких виникає необхідність у додатковій матеріальній допомозі: досягнення пенсійного віку, вступ до навчального закладу, одруження та ін. Здійснення підприємницької діяльності також пов'язане із постійною загрозою втрат матеріального характеру. У таких випадках виникає нагальна необхідність у забезпеченні інтересів фізичних та юридичних осіб внаслідок настання тих або інших подій. Захист їх інтересів може забезпечуватися за допомогою різних інструментів, серед яких особливе місце займає страхування. Страхування є універсальним засобом, спрямованим на усунення (або, у крайньому разі, мінімізацію) негативних (небажаних) наслідків, зумовлених різними причинами.

Економічна сутність страхування полягає в розкладенні збитків, заподіяних одній особі, серед якомога більшого кола суб'єктів, для кожного з яких окремо матеріальні втрати ледь відчутні, а становище потерпілого відновлюється швидко і достатньо повно. З цієї точки зору страхування виступає у вигляді системи перерозподільчих відносин його учасників шляхом формування за рахунок їх грошових внесків цільового фонду,

призначеного для відшкодування можливих надзвичайних та інших втрат, надання грошової допомоги або накопичення грошових коштів.

Під час проведення аналізу основних аспектів здійснення страхової діяльності в Україні особливу увагу необхідно приділити питанню правового регулювання цієї діяльності. Так, з огляду на те, що страхова діяльність — це врегульована нормами права господарська діяльність страхових організацій з надання страхових послуг за рахунок сформованих страхових фондів, що здійснюється на підставі ліцензії, як правило, з метою отримання прибутку — можна сказати, що сьогодні правове забезпечення страхування становлять прийняті законодавчі та нормативні акти, що регулюють страхову діяльність як у цілому, так і за окремими її напрямками.

Система правового регулювання страхової діяльності містить норми, визначені [9, 45]:

- Конституцією України;
- міжнародними угодами, які підписала й ратифікувала Україна;
- Цивільним кодексом України;
- законами та постановами Верховної Ради України;
- указами та розпорядженнями Президента України;
- декретами, постановами та розпорядженнями Уряду України;
- нормативними актами (інструкції, методики, положення, накази), які ухвалено міністерствами, відомствами, центральними органами виконавчої влади та зареєстровано в Міністерстві юстиції України;
- нормативними актами органу, який згідно із законодавством України здійснює нагляд за страховою діяльністю;
- нормативними актами органів місцевої виконавчої влади у випадках, коли окремі питання регулювання страхової діяльності було делеговано цим органам за рішенням Президента або Уряду України;
- окремими нормативними актами колишнього Радянського Союзу та УРСР, які не було відмінено законодавством незалежної України.

Відповідно до Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р., виключно законами України встановлюються засади створення й функціонування фінансового ринку (1, ст. 92), а згідно із Законом України “Про Кабінет Міністрів України” Кабінет Міністрів України забезпечує здійснення фінансової політики [5]. Отже, Конституція Ук-

раїни та Закон України “Про Кабінет Міністрів України” встановили загальні норми правового регулювання фінансової політики, однією зі складових якої є забезпечення розрахунку страхової справи.

Варто зауважити, що законодавче регулювання страхової діяльності в Україні має певну історичну специфіку, яка відчутно позначається на всій системі правового забезпечення.

Так, екскурс періодами розвитку страхової діяльності варто розпочати з того, що в колишньому Радянському Союзі не було базового закону, який регулював би порядок здійснення страхової діяльності. Оскільки страхову діяльність здійснювали виключно установи Держстраху та Індержстраху, що не мали повністю самостійного статусу, то не було потреби визначати законодавчі норми стосовно прав та обов’язків цих суб’єктів. Окремі аспекти страхової діяльності регулювалися Постановами ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, нормативними документами Держстраху СРСР та Укрдержстраху.

Протягом 1992–1993 рр. у більшості незалежних держав, які утворилися після розпаду колишнього СРСР, було ухвалено законодавчі акти з питань страхування.

У 1992 р. Укрдержстрах за участю провідних страхових компаній, утворених у період 1990–1992 рр., подав до Кабінету Міністрів України перший проект Закону “Про страхування”, спрямований на узгодження позицій кількох причетних до страхової справи міністерств і відомств. У грудні 1992 р. цей проект після узгодження повторно було внесено на перегляд Кабінету Міністрів України. Оскільки згідно з рішенням Верховної Ради України в цей період Уряд дістав право видавати декрети, які мали статус законів, зазначений проект було прийнято як декрет у травні 1993 р.

Декрет Кабінету Міністрів України “Про страхування” став фактично першим базовим законодавчим актом, який забезпечив системне правове регулювання страхової діяльності. Цей Декрет визначив базові терміни й поняття, пов’язані зі страховою діяльністю (ринком страхових послуг).

Декрет “Про страхування” міг розглядатися лише як проміжний законодавчий акт. Головний його недолік полягав у тому, що тут було зроблено спробу поєднати суперечливі положення: з одного боку, “держстрахові” принципи здійснення страхової діяльності, що базувалися на планово-адміністративній економіці, а з другого — прин-

ципи страхування в умовах ринку. Наприклад, Декрет передбачав здійснення страхових виплат за рахунок страхових резервів, що відповідало ринковим принципам, не визначаючи фінансового механізму формування цих резервів, і суто адміністративно обмежував перераховування до резервів 50 % страхових платежів. Окрім того, Декрет надто ліберально забороняв державі втручатися в діяльність страхових організацій, а водночас визначав державний орган, відповідальний за стан розвитку страхового ринку. І таких суперечностей було немало.

Отже, з розвитком ринкової економіки в Україні постала потреба ухвалити новий законодавчий акт, який повністю врегулював би як понятійний апарат, так і порядок здійснення страхової діяльності (давно застосовуваний у розвинутих країнах).

7 березня 1996 р. Верховна Рада України прийняла Закон України “Про страхування”, який є головним законодавчим актом у цій галузі в нашій державі [4].

Закон України “Про страхування” має 5 основних розділів.

У першому розділі встановлюється головний понятійно-термінологічний апарат: визначаються такі базові поняття, як страхування, страховики, страхувальники, об’єкти і види страхування, форми страхування, страхові ризики і страхові випадки, страхова сума, страхове відшкодування, страхові платежі і тарифи, співстрахування, перестрахування, об’єднання страховиків, страхові агенти та страхові брокери та ін.

Центральне місце в цьому розділі посідають норми, що визначають вимоги до страховика під час його створення та реєстрації, а також порядок здійснення обов’язкового страхування. Зокрема, цим Законом в Україні встановлюється особливий механізм, коли види обов’язкового страхування можуть визначатися лише цим Законом, а не іншими законодавчими актами. При цьому Кабінетові Міністрів України надається право регулювати порядок проведення кожного виду обов’язкового страхування за умови, що цей вид передбачено Законом [4].

Другий розділ Закону регулює порядок проведення страхування: визначає вимоги до договорів і правил страхування й відповідної валюти, встановлює обов’язки страховиків і страхувальників у кожній конкретній ситуації. Важливість законодавчих норм, передбачених цим розділом, полягає у тому, що вони з максимальною повнотою відбивають особливості договірних відносин, прав та

обов’язків сторін у сфері страхування. Фактично конкретизуються загальні норми цивільного права у цій сфері.

Третій розділ визначає умови забезпечення платоспроможності страховиків і має дуже важливе значення. Саме тут зазначається фінансовий механізм здійснення страхової діяльності, встановлюються певні обмеження щодо можливості прийняття зобов’язань і визначаються загальні принципи аудиту страховика. Важливими статтями цього розділу є ті, де йдеться про порядок формування та види страхових резервів як технічних, так і зі страхування життя. Ряд статей регулює питання, що стосуються створення гарантійних фондів, порядку обліку та звітності.

Четвертий розділ визначає принципи державного нагляду за страховою діяльністю. Цим розділом визначено орган, що здійснює державний нагляд за страховою діяльністю (нині цю роботу виконує Міністерство фінансів України), і встановлено його права та функції. У цьому розділі наведено порядок ліцензування страхової діяльності, що забезпечує правове регулювання роботи страховиків на страховому ринку. Закон конкретизує, зокрема, особливості ліквідації, реорганізації та санації страховиків, що дає змогу контролювати їх після того, як вони припиняють свою діяльність.

Завершальний, п’ятий, розділ передбачає регулювання таких загальних моментів, як врахування міжнародного права, порядок та етапи застосування певних норм та ін. [4].

Регулювання порядку укладання договорів страхування та порядку відшкодування матеріальної шкоди відображено у Цивільному кодексі України. Так, у ст. 979 Цивільного кодексу визначено сутність договору: “За договором страхування одна сторона (страховик) зобов’язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, зазначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов’язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору” [3]. Також Цивільним кодексом визначаються предмет, форми, істотні умови, момент набрання чинності, сторони договору страхування, особливості укладання договору страхування на користь третьої особи, співстрахування, перестрахування, страхові виплати та відповідальність (відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою; відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки; відшкодування шкоди, завданої

внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки; відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого; відшкодування шкоди особою, яка застрахувала свою цивільну відповідальність), а також умови припинення договору страхування, недійсності договору страхування.

Подібне визначення договору страхування закріплене і в ст. 354 Господарського кодексу України: “За договором страхування страховик зобов’язується у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній страхувальником у договорі страхування, а страхувальник зобов’язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору” [2, 187].

Із прийняттям Закону України “Про страхування”, Кабінет Міністрів прийняв низку нормативно-правових актів, зокрема постанов і розпоряджень, що регулюють окремі питання здійснення страхової діяльності.

Так, окремою постановою Уряду визначено порядок регулювання системи перестрахування в Україні. Зокрема, передбачається, що страховик, перестраховуючи в нерезидента свої зобов’язання, має зважати на певні обмеження, а саме: він може здійснювати таке перестрахування лише за наявності в нерезидента ліцензії від свого вітчизняного органу страхового нагляду, за відсутності порушень протягом певного часу та в разі виконання низки інших вимог [6].

Прийнято також постанову Уряду стосовно правового регулювання діяльності посередників — брокерів та агентів на страховому ринку. Насамперед передбачаються певні вимоги щодо реєстрації брокерів, обмеження діяльності посередників, зокрема щодо можливості прийому коштів страхувальника на власний рахунок, термінів укладання договору страхування з боку посередників, деяких інших моментів [7].

Окремою постановою Уряду визначено особливості функціонування товариств взаємного страхування [8].

Важливе місце у системі законодавства про страхову діяльність належить Правилам страхування, що розробляються страховиком для кожного виду страхування окремо і підлягають затвердженню Міністерством фінансів України при видачі ліцензії на право здійснення відповідного виду страхування.

Відповідно до ст. 17 Закону України “Про страхування” Правила страхування мають містити: перелік об’єктів страхування; порядок визначення страхових сум; страхові ризики; винятки

із страхових випадків і обмеження страхування; термін та місце дії договору страхування; порядок укладення договору страхування; права та обов’язки сторін; дії страхувальника при настанні страхового випадку; перелік документів, що підтверджують настання страхового випадку та розмір збитків; порядок і умови виплат страхових сум; термін прийняття рішення про виплату або відмову у виплаті страхових сум і страхового відшкодування; умови припинення договору страхування; порядок вирішення спорів; страхові тарифи; особливі умови [4].

Міністерство фінансів України має право відмовити у видачі ліцензії, якщо подані правила страхування суперечать чинному законодавству та не відповідають вимогам правил страхування.

У разі, коли до правил страхування вносяться зміни, страховик має подати ці зміни до Міністерства фінансів України для погодження.

Постановами Уряду регулюється порядок здійснення кожного виду обов’язкового страхування. Окремою постановою визначаються граничні розміри витрат на ведення справи в разі здійснення обов’язкового страхування, а також регулюються питання щодо створення державних і національних страхових компаній та обов’язкових об’єднань страховиків.

Розпорядженнями Уряду подаються окремі доручення щодо проведення експериментів у галузі страхування. За допомогою розпоряджень можуть вирішуватися й окремі питання регулювання тарифів, умов договорів тощо, коли це не суперечить законам України.

Нормативними актами міністерств і відомств — інструкціями, положеннями, методиками, наказами, що реєструються у Міністерстві юстиції, деталізуються ті чи інші законодавчі норми. Це передусім стосується тих питань, які належать до сфери регулювання кількох відомств. Наприклад, такими актами регулюється порядок ведення бухгалтерської та статистичної звітності страховиків, здійснення з боку митних або правоохоронних органів спільного фінансового та страхового нагляду. Іноді такими актами затверджуються методики розрахунку страхових тарифів. Спільними актами встановлюється й порядок реєстрації страховиків у системі різних відомств.

Нормативні акти, що їх видає орган, уповноважений здійснювати контроль за страховою діяльністю, є обов’язковими для страховиків. Цими актами (наказами, розпорядженнями, рішеннями колегії) встановлюються, по-перше, інструкції та методики щодо здійснення окре-

мих видів діяльності; по-друге, заходи впливу на страховиків за виявлені порушення — приписи, зупинки, обмеження та відкликання ліцензії; по-третє, вимоги до звітності й обліку; по-четверте, порядок реєстрації, ліцензування, вилучення з реєстру, ліквідації та реорганізації; по-п'яте, порядок здійснення навчання, підготовки та перепідготовки кадрів для страхового ринку.

Так, до найважливіших чинних нормативних актів колишнього Укрстрахнагляду належать Методика розрахунку резервів у разі страхування життя, інструкція з ліцензування страховиків, положення про філії та відокремлені представництва страховиків, положення з регулювання розміщення страхових резервів та деякі інші документи.

Нормативні акти місцевих органів виконавчої влади, як правило, мають розпорядчий характер, окреслюючи, в межах певних адміністративних одиниць, особливості виконання заходів, визначених урядовими або відомчими документами. Це можуть бути роз'яснення щодо проведення будь-яких експериментів, особливостей муніципального страхування. У зв'язку з віднесенням більшості питань з регулювання страхової діяльності на загальнодержавний рівень роль правових актів місцевої влади у страховій галузі незначна.

Аналіз нормативно-правових положень щодо страхової діяльності в Україні дає можливість стверджувати, що страхове законодавство України ґрунтується на основі таких принципів:

- верховенства права — правове регулювання страхової діяльності;
- системності — узгодження заходів щодо реформування страхового ринку із заходами і планами інших галузей економіки, обґрунтування можливості запровадження обов'язкових видів страхування, що має відповідати майновому стану громадян і проводитися паралельно із заходами, спрямованими на підвищення доходів громадян;
- конкурентності — держава гарантує всім страхувальникам і страховикам (вітчизняним та іноземним) вільний вибір видів страхування та рівні можливості у провадженні діяльності, створює сприятливі умови для розвитку страхування з метою забезпечення реалізації права на ефективний страховий захист і вільний вибір страховика;

- стабільності — забезпечення сталого, надійного і привабливого ринку страхових послуг шляхом створення державою зрозумілих та ефективних механізмів і правил його функціонування;
- обмеження присутності держави на страховому ринку — держава поступово відмовляється від проявів монополізму на страховому ринку, не втручається у діяльність страховиків, крім питань оподаткування, формування статутних капіталів, встановлення правил формування, розміщення та обліку страхових резервів, контролю за платоспроможністю страховиків;
- мотивації діяльності страховиків і страхувальників — держава створює умови, за яких фізичні та юридичні особи зацікавлені у страхових послугах, а страхові компанії — у наданні цих послуг;
- довіри — внутрішня рушійна сила розвитку страхового ринку, заснована на моральній та матеріальній відповідальності страховика перед страхувальником, на надійному правовому захисті страхувальника.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Господарський кодекс України. Господарський процесуальний кодекс України: Офіційні тексти / Мін-во юстиції України. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 304 с.
3. Цивільний кодекс України: Прийнятий 16 січня 2003 р. — К.: Істина, 2003. — 368 с.
4. Закон України "Про страхування" від 7 березня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 18. — Ст. 78.
5. Закон України "Про Кабінет Міністрів України" від 16 травня 2008 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 25. — Ст. 241.
6. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку та вимог щодо здійснення перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента" від 4 лютого 2004 р. № 124 // Уряд. кур'єр. — 2004. — № 25.
7. Постанова Кабінету Міністрів України "Про порядок провадження діяльності страховими посередниками" від 18 грудня 1996 р. № 1523 // Уряд. кур'єр. — 1997. — № 10.
8. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження тимчасового положення про товариство взаємного страхування" від 1 лютого 1997 р. № 132 // Уряд. кур'єр. — 1997. — № 35.
9. Пацурія Н. Б. Система законодавства України про страхування // Предпринимательство, хазяйство, право. — 2000. — № 3.

В умовах становлення ринкових відносин в Україні розширюється сфера страхових відносин і послуг. Проаналізовано історію і теорію становлення системи правового регулювання страхової діяльності.

В условиях становления рыночных отношений в Украине расширяется сфера страховых отношений и услуг. Проанализировано историю и теорию становления системы правовой регуляции страховой деятельности.

Under conditions of market relations in Ukraine expanding field relations and insurance services. Analyzed the history and theory formation system of legal regulation of insurance activities.

Надійшла 2 березня 2010 р.